

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΠΟ32 ΔΥΟ ΘΕΣΜΟΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΕΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2010
1560 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Αναλύστε τις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές και ιδεολογικοπολιτικές συνθήκες εμφάνισης του Διαφωτισμού και τη συμβολή του στο αίτημα για καθολική εκπαίδευση.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Αστική τάξη και απολυταρχία.....	4
2. Νέες ιδέες.....	5
3. Τα πρώτα βήματα.....	6
4. Το αίτημα για καθολική εκπαίδευση.....	7
5. Στην πράξη.....	8
Επίλογος.....	9
Βιβλιογραφία.....	11

Εισαγωγή

Ο 18^{ος} αιώνας στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται ως «ο αιώνας του Διαφωτισμού». Ο Διαφωτισμός εκφράστηκε ως πνευματικό κίνημα αλλά επηρέασε με πολλούς τρόπους όλες τις πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η εμφάνιση του Διαφωτισμού, τοποθετημένη σε ένα ιστορικό πλαίσιο που ξεκινάει από τον 17^ο αιώνα, οφείλεται σε μια ποικιλία συνθηκών, κοινωνικοοικονομικών και ιδεολογικοπολιτικών, που οδήγησαν την Ευρώπη σε σημαντικές αλλαγές οι οποίες κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέχρι σήμερα¹.

Η επίδραση του Διαφωτισμού ήταν αισθητή και στην εκπαίδευση. Παρόλο που οι εξελίξεις στην παιδεία ήταν κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα περισσότερο ιδεολογικές και λιγότερο θεσμικές², οι ιδέες των Διαφωτιστών σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, έθεσαν τα θεμέλια της σύγχρονης εκπαίδευσης³. Ήδη από τον 16^ο αιώνα είχε τεθεί το θέμα της καθολικής εκπαίδευσης⁴, αλλά η κυριαρχία της Εκκλησίας στην εκπαίδευση (που ενισχύθηκε και από την Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση⁵), σε συνδυασμό με τις συνθήκες και την επικρατούσα ιδεολογία της εποχής δεν επέτρεψαν στο αίτημα της καθολικής εκπαίδευσης να γίνει συνειδητό και ισχυρό παρά μόνο με την έλευση του Διαφωτισμού. Άμεσα και έμμεσα, το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού συνέβαλε στο αίτημα της καθολικής εκπαίδευσης, βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης παιδείας.

1. Αστική τάξη και απολυταρχία

Η ευρωπαϊκή κοινωνία του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από τον Γαγανάκη ως μια κοινωνία σε φάση μετάβασης⁶. Ο Γαγανάκης αναφέρεται βέβαια στις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές αυτής της περιόδου. Οι διαδικασίες που θα οδηγούσαν στη βιομηχανική επανάσταση είχαν ήδη ξεκινήσει. Οι αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις, η εμπορευματοποίηση δηλαδή

1 Κ. Ράπτης, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, Πάτρα 1999, σ. 214.

2 Γ. Γκότσης - Α. Συριάτου, *Δύο Θεσμοί Διαμορφωτές του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*, Πάτρα 2001, σ. 124.

3 Στο ίδιο, σ. 133.

4 Στο ίδιο, σ. 87.

5 Στο ίδιο, σ. 89.

6 Κ. Γαγανάκης, *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, Πάτρα 1999, σ. 225.

της εργασίας οδηγούσε στην προλεταριοποίηση ενός μεγάλου μέρους των ευρωπαϊκών πληθυσμών⁷. Παράλληλα, η ανάπτυξη του αστικού χώρου δημιουργούσε έναν νέο τρόπο ζωής, τον αστικό, καθώς βαθμιαία το καταναλωτικό πρότυπο των αριστοκρατών διαχεόταν προς τις κατώτερες τάξεις⁸. Αυτές οι μεταβολές ευνοούν την ανάδυση της αστικής τάξης, κυρίως στην Αγγλία και τη Γαλλία, όπου ο πλούτος εμφανίζεται ως κύριος παράγοντας κοινωνικής διαφοροποίησης. Μια αστική τάξη όμως, η οποία νοιώθει πως δεν κατέχει την κοινωνική θέση που της αξίζει⁹.

Η Δυτική Ευρώπη, μετά τις συνθήκες της Ουτρέχτης που διαμόρφωσαν οριστικά τα όρια των σημερινών κρατών, μπαίνει σε μια περίοδο γεωπολιτικής σταθερότητας. Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη σημειώνονται μεγάλες γεωπολιτικές μεταβολές, με σημαντικότερη την εξαφάνιση της Πολωνίας από τον χάρτη¹⁰. Κοινό χαρακτηριστικό όμως ήταν η επικράτηση της απόλυτης μοναρχίας ως πρότυπου συστήματος διακυβέρνησης για τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη. Μέσα σε αυτό το σύστημα απολυταρχικής διακυβέρνησης, η ανερχόμενη αστική τάξη με την αυξανόμενη οικονομική δύναμη ασφυκτιούσε αποκλεισμένη από κοινωνική αναγνώριση και πολιτικά δικαιώματα¹¹.

2. Νέες ιδέες

Οι Berstein-Milza χαρακτηρίζουν τον 18^ο αιώνα ως «παράδοξη περίοδο». Η κυνική εδραίωση των εθνικών συμφερόντων και η βίαιη έκφραση εθνικών ορέξεων συνυπάρχουν με νέες αντιλήψεις και ιδεολογίες που χαρακτηρίζουν την εποχή του Διαφωτισμού¹². Η θεμελίωση της νεοτερικής επιστημονικής μεθόδου από τον Νεύτωνα με τη δημοσίευση του *Principia Mathematica* το 1687 σηματοδοτεί την οριστική απόσπαση του επιστημονικού πνεύματος από τις μεσαιωνικές αντιλήψεις¹³. Ο ανθρώπινος λόγος και το κριτικό πνεύμα θριαμβεύουν και η φιλοσοφία χαρακτηρίζεται από τα

7 Στο ίδιο, σ. 223.

8 Στο ίδιο, σ. 206.

9 S. Berstein - P. Milza, *Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά Κράτη 5^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1997, σ. 448-449.

10 Ράπτης, *ό.π.*, σ. 172-173.

11 Στο ίδιο, σ. 214.

12 Berstein - Milza, *ό.π.*, σ. 455.

13 Στο ίδιο, σ. 455-456.

πρωτεία του λόγου¹⁴. Φυσικό επακόλουθο είναι να δεχτεί ο χριστιανισμός την επίθεση του φιλοσοφικού κινήματος, με την κοσμική έκφρασή του, τον κλήρο, να δέχεται τα πρώτα χτυπήματα και τον Βολταίρο να μιλάει για ανεξιθρησκεία.

Η απολυταρχία γίνεται και αυτή αντικείμενο κριτικής στο πολιτικό πεδίο, η κριτική όμως των φιλοσόφων χαρακτηρίζεται από συντηρητισμό. Μοναδική εξαίρεση ο Ρουσσώ που θεωρώντας ως πηγή των πολιτικών δεινών της εποχής την ανισότητα θα διαμορφώσει τη θεωρία του «κοινωνικού συμβολαίου», την ιδέα δηλαδή μιας εξουσίας που βασίζεται σε ένα ανακλητό συμβόλαιο ανάμεσα στον λαό και τον ηγεμόνα.

Τον 18^ο αιώνα γεννιέται επίσης στους φιλοσοφικούς κύκλους μια νέα αντίληψη, ο κοσμοπολιτισμός. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να διαχωρίζονται βάσει τυχαίων διαφορών γλώσσας, φυλής ή θρησκείας, αλλά πρέπει να είναι ίσοι. Στον αιώνα του Διαφωτισμού ο πατριωτισμός εμφανίζεται ως μια αδιανόητη προκατάληψη και η έννοια των συνόρων αρχαϊκή. Έτσι διαμορφώνεται στη σκέψη των φιλοσόφων η ιδέα ενός «ευρωπαϊκού έθνους», ακόμα και σχέδια μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας. Η οικονομική σκέψη ενισχύει αυτήν την ιδέα, καθώς η ελευθερία της παραγωγής και των συναλλαγών προτείνεται ως βασικό στοιχείο της οικονομικής ευημερίας¹⁵.

3. Τα πρώτα βήματα

Ο Λούθηρος ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι είναι καθήκον της πολιτείας να οργανώνει την εκπαίδευση ώστε και οι φτωχοί (και όχι μόνο οι ανώτερες τάξεις) να έχουν πρόσβαση σε αυτήν¹⁶. Όμως η ιδέα της καθολικής εκπαίδευσης δεν απέκτησε ρίζες στη συνείδηση των λαών και των ηγεμόνων της Ευρώπης παρά τον 17^ο αιώνα. Τότε το εκπαιδευτικό κίνημα των Ευσεβιστών προώθησε την ιδέα της καθολικής εκπαίδευσης με βάση την αντίληψη ότι *εφόσον όλοι μπορούν να έχουν πίστη, όφειλαν να έχουν και την κατάλληλη γνώση*¹⁷.

14 Στο ίδιο, σ. 458.

15 Στο ίδιο, σ. 460-463.

16 Γ. Γκότσης - Α. Συριάτου, *ό.π.*, σ. 87.

17 Στο ίδιο, σ. 107.

Η ιδέα της ισότητας των πολιτών απέναντι στην εκπαίδευση βασίστηκε και στο έργο του Τζον Λοκ. Η θεωρία του πως το ανθρώπινο πνεύμα είναι ένας άγραφος χάρτης (*tabula rasa*) ήταν ουσιαστικά μια δήλωση της ισότητας των ανθρώπων. Παρόλο που το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Λοκ αναφερόταν στην παιδεία μιας αριστοκρατικής ελίτ, η ιδέα του περί ισότητας βρήκε την έκφρασή της τον επόμενο αιώνα, κατά την Γαλλική Επανάσταση¹⁸.

4. Το αίτημα για καθολική εκπαίδευση

Είδαμε πως η ανερχόμενη αστική τάξη βρισκόταν σε μια περίεργη θέση: η οικονομική της δύναμη αυξανόταν, όμως η ιεραρχικά δομημένη κοινωνία και τα απολυταρχικά πολιτικά συστήματα που επικρατούσαν περιόριζαν τα πολιτικά και κοινωνικά της δικαιώματα¹⁹. Το αίτημα για καθολική εκπαίδευση είναι άμεση συνέπεια του αιτήματος για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου ζητά από το κράτος να αναλάβει ρόλο παιδαγωγού και οδηγεί τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού να απαιτήσουν από το κράτος να αναλάβει την ευθύνη να δώσει στους πολίτες τη δυνατότητα να αλλάξουν τη ζωή και την προσωπικότητά τους μέσα από την εκπαίδευση²⁰.

Από τα κύρια αιτήματα της πνευματικής ελίτ της μεσαιάς τάξης, το αίτημα για γενική λαϊκή μόρφωση δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από τα υπάρχοντα σχολεία. Τα σχολεία των Ρεαλιστών και των Ευσεβιστών ήταν πολύ λίγα. Τα σχολεία για τον λαό, όπου λειτουργούσαν, είχαν περιορισμένο πρόγραμμα, αυστηρές μεθόδους διδασκαλίας και αυστηρή πειθαρχία. Αυτές οι συνθήκες στην παιδεία δεν μπορούσαν να συμβάλλουν στην εξέλιξη του υπηκόου σε πολίτη, στην ηθική διαμόρφωση της ζωής και στην ορθολογική αντίληψη του κόσμου²¹. Οι θέσεις και τα συμφέροντα της αστικής τάξης βρίσκουν έτσι την έκφρασή τους στις ιδέες του Διαφωτισμού²².

18 Στο ίδιο, σ. 111.

19 Ράπτης, *ό.π.*, σ. 214.

20 Γ. Γκότσης - Α. Συριάτου, *ό.π.*, σ. 114.

21 Στο ίδιο, σ. 114.

22 Ράπτης, *ό.π.*, σ. 214.

5. Στην πράξη

Η πιο άμεση επίδραση του Διαφωτισμού στο αίτημα για καθολική εκπαίδευση παρουσιάζεται στη Γαλλία. Ο μαρκήσιος ντε Κοντορσέ, αριστοκράτης με δημοκρατικές πεποιθήσεις, συντάσσει ως μέλος της εθνοσυνέλευσης ένα σχέδιο για ένα ολοκληρωμένο εθνικό σύστημα παιδείας. Θέτοντας ως σκοπό της εκπαίδευσης τη γενική και σταδιακή βελτίωση της ανθρώπινης φύσης, ο Κοντορσέ ζητούσε καθολική εκπαίδευση που να εγγυάται σε όλους ίσες ευκαιρίες, απαλλαγμένη από την πολιτική προπαγάνδα και την καταπάτηση της αλήθειας²³.

Στη Γερμανία οι ιδέες του Διαφωτισμού εκφράζονται με τις προσπάθειες ενός κύκλου παιδαγωγών που ονομάζονται φιλανθρωπιστές. Επηρεασμένοι από το έργο του Ρουσσώ, οι φιλανθρωπιστές προσπαθούν να χτίσουν μια αγωγή σύμφωνα με τις επιταγές της λογικής και της φύσης. Ο πιο σημαντικός εκπρόσωπός τους, ο Γιόχαν Μπέρναρντ Μπάξεντοβ δημοσίευσε το 1768 ένα πλήρες μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προτείνοντας τη θρησκευτική ανοχή στα σχολεία, κεντρική κρατική και όχι θρησκευτική ανώτερη αρχή για την εκπαίδευση και τη δόμηση της εκπαίδευσης σύμφωνα με τις αρχές του φιλανθρωπισμού²⁴.

Η επίδραση του Διαφωτισμού συνεχίζεται και κατά τον 19^ο αιώνα καθώς γίνεται φανερή η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης για την εδραίωση των νεοσχηματιζόμενων εθνικών κρατών. Ο Ελβετός Γιόχαν Χένριχ Πεσταλότσι εφάρμοσε πολλές από τις ιδέες που εκφράζει ο Ρουσσώ στον Αιμίλιο. Πίστευε ότι η παιδεία έχει τη δύναμη να ανανεώσει την κοινωνία και ότι κάθε ανθρώπινο ον και έχει τη δυνατότητα και δικαιούται να φτάσει σε μια κατάσταση διανοητικής και ηθικής ελευθερίας. Οι ιδέες του Πεσταλότσι διαδόθηκαν σε όλη την Πρωσία, την Ελβετία και κρατίδια της Γερμανίας όταν μετά από πρόταση του φιλοσόφου Φίχτε ο βασιλιάς της Πρωσίας Φρειδερίκος Γουλιέλμος Γ' έδωσε εντολή να αναμορφωθεί η πρωτοβάθμια εκπαίδευση σύμφωνα με τις ιδέες του Πεσταλότσι²⁵.

23 Γ. Γκότσης - Α. Συριάτου, *ό.π.*, σ. 118.

24 Στο ίδιο, σ. 119.

25 Στο ίδιο, σ. 133-134.

Επίλογος

Παρόλο που ακόμα και τον 19^ο αιώνα το κράτος ούτε έλεγχε ούτε στήριζε συστηματικά την εκπαίδευση, είχε ήδη γίνει φανερό η ανάγκη για εθνικά συστήματα παιδείας που θα στηρίζονται από το κράτος και θα παρέχουν σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Οι πολίτες πρέπει να εκπαιδεύονται ώστε να μπορούν να ανταπεξέρχονται στα καθήκοντα και στις υποχρεώσεις της πολιτείας²⁶. Γίνεται έτσι φανερό ότι δεν είναι αρκετή η εκπαίδευση μόνο των ανώτερων τάξεων: η παιδεία πρέπει να αφορά όλους τους πολίτες. Οι θεωρητικοί του Διαφωτισμού συνέβαλαν στην επικράτηση της ιδέας ότι σκοπός των σχολείων θα πρέπει να είναι η προώθηση των συμφερόντων της κοινωνίας και του κράτους και όχι της Εκκλησίας, θέτοντας έτσι τα θεμέλια της σύγχρονης εκπαίδευσης²⁷.

Η Γαλλική Επανάσταση με τα αιτήματά της για ελευθερία, ισότητα και αδελφοσύνη, καθιέρωσε τη σύσταση της εκπαίδευσης σε εθνικό επίπεδο ως αγαθό για όλους τους πολίτες ενός κράτους²⁸. Το ιστορικό πλαίσιο του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται σε πνευματικό επίπεδο από τον Διαφωτισμό. Σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο χαρακτηρίζεται από την άνοδο της αστικής τάξης και την οικονομική ανάπτυξη. Στο πολιτικό πεδίο, το έθνος-κράτος διαμορφώνει μια Ευρώπη ψυχρού κρατικού συμφέροντος και μεγάλου κυνισμού²⁹. Η ανάγκη για διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας του έθνους-κράτους καθιστά την εκπαίδευση για όλους τους πολίτες απαραίτητη. Ακόμα και σε εκείνα τα κράτη που σε αντίθεση με τη Γαλλία διατήρησαν τα απολυταρχικά τους καθεστώτα, οι ιδέες του Διαφωτισμού επέδρασαν, έστω και έμμεσα, στην προώθηση της καθολικής εκπαίδευσης. Οι «φωτισμένοι δεσπότες» του 18^{ου} αιώνα εφάρμοσαν μόνο εκείνες από τις ιδέες των φιλοσόφων που θα μπορούσαν να τους βοηθήσουν στην ενίσχυση των κρατών τους ή στην ενίσχυση της εξουσίας τους, χρησιμοποιώντας το φιλοσοφικό λεξιλόγιο για τη συγκάλυψη μιας πολιτικής εθνικού συμφέροντος³⁰. Έστω κι έτσι όμως, η συμβολή των ιδεών του Διαφωτισμού ήταν κα-

²⁶ Στο ίδιο, σ. 134.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 133.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 154.

²⁹ Berstein - Milza, *ό.π.*, σ. 472.

³⁰ Στο ίδιο, σ. 469-470.

θοριστική στη θεμελίωση των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων που εξαπλώθηκαν τον 19^ο αιώνα παράλληλα με τα εθνικά κράτη στην Ευρώπη³¹.

---

31 Γ. Γκότσης - Α. Συριάτου, *ό.π.*, σ. 115.

Βιβλιογραφία

- Berstein S. - Milza P., *Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά Κράτη 5^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Γαγανάκης Κ., *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999.
- Γκότσης Γ. - Συριάτου Α., *Δύο Θεσμοί Διαμορφωτές του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*, ΕΑΠ, Πάτρα 2001.
- Ράπτης Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης Τόμος Α*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999.

Είναι ελεύθερη:

- **η διανομή:** Η αναπαραγωγή, διανομή, παρουσίαση στο κοινό του Έργου

- **να διασκευάσετε** —να υιοθετήσετε το έργο

Υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

- **Αναφορά.** Θα πρέπει να κάνετε την αναφορά στο έργο με τον τρόπο όπως αυτός έχει οριστεί από το δημιουργό ή το χορηγούντα την άδεια (χωρίς όμως να εννοείται με οποιονδήποτε τρόπο ότι εγκρίνουν εσάς ή τη χρήση του έργου από εσάς).

- **Μη Εμπορική Χρήση.** Δε μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το έργο αυτό για εμπορικούς σκοπούς.

- **Παρόμοια διανομή.** Εάν αλλοιώσετε, τροποποιήσετε ή δημιουργήσετε περαιτέρω βασισμένοι στο έργο θα μπορείτε να διανεμίτε το έργο που θα προκύψει μόνο με την ίδια ή παρόμοια άδεια.

- Για κάθε επαναχρησιμοποίηση ή διανομή, πρέπει να καταστήσετε σαφείς στους άλλους τους όρους της άδειας αυτού του Έργου. Ο καλύτερος τρόπος για να πράξετε αυτό είναι να δημιουργήσετε ένα σύνδεσμο με το διαδικτυακό τόπο της παρούσας άδειας.
- Κάθε ένας από τους παραπάνω όρους μπορεί να παρακαμφθεί εάν πάρετε άδεια από το δικαιούχο των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
- Τίποτα στην άδεια αυτή δεν αποδυναμώνει ή περιορίζει το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού.

